

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1932

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS P. HAASE OG SØN

1932

BIDRAG TIL VEJLE BYS HISTORIE

I TIDSRUMMET 1660—1700

AF CAND. MAG. JOHAN HVIDTFELDT

I.

Det er Hensigten i det følgende at skildre, paa hvilken Maade og af hvem Vejle blev styret i de første Aar efter Enevældens Indførelse.

Men inden selve Fremstillingen paabegyndes, vil det dog være formaalstjenligt at give et kort Overblik over Byens Tilstand efter Svenskekrigene. Som det vil ses af det følgende, var denne ikke den bedste; i dette Forhold vil man finde Forklaringen paa nogle af de Forandringer, Bystyrelsen undergaar i Løbet af Perioden. At Byernes økonomiske og handelspolitiske Stilling var svækket, betød paa en Maade et Tab for Regeringen, som naturligt støttede sig til Borgerstanden i den store afgørende Kamp mod Adelen, men da Sejren var vundet, havde man paa den anden Side lettere ved at hævde Kronens Indflydelse i Byerne.

BYENS TILSTAND EFTER KRIGENE

Tiden fra 1627 til 1660 var Ulykkens Aar for Danmark. Krig efter Krig hærgede Landet. Den ene fjendtlige Hær efter den anden oversvømmede sydfra den jyske Halvø. Byerne plyndredes, Handelen standsede, Markerne blev ofte ikke dyrkede i længere Tid, det var som om hele det danske Rige langsomt gik sin Undergang i Møde. Hovedmodstanderen var det svenske

Rige, som ledet af fremragende Konger og Statsmænd var Danmark overlegen militært saa vel som diplomatisk. Efter at Kampen om Herredømmet over Østersøkysten var afgjort til Sveriges Fordel, vendte man her Blikket mod de skaanske Provinser. Tidligere da Østersund havde været den »Grænse der skiller ej«, havde Provinserne naturligt hørt til Danmark, skilt som de var fra Sverige ved store Skove og Ødemarker; men nu, da disse var opdyrkede og bragte under Kultur, hørte Provinserne i geografisk Henseende nærmere til Sverige end til Danmark. Det er dette Forhold, som maa ses som Baggrund for Svenskekrigene, som i flere Aar skulde lægge deres jerntunge Byrde paa Danmark.

Omsider var Kampen afgjort ved Nederlandenes og Vestmagternes Indblanding, og i Foraaret 1660 sluttedes Freden. Et Opbygningsarbejde, der næsten kan sammenlignes med det franske og belgiske efter 1918, skulde begynde. Men selvfølgelig var ikke alle Egne lige haardt medtagne, i Jylland maa de frugtbare sydøstlige Herreder vist nok siges at have lidt haardest. Kronens Bønder kunde saaledes ikke betale deres Afgifter, og de fleste Steder formaaede de ikke at gøre Gærderne færdige paa Grund af deres store Fattigdom, og Ladegaardens Jord blev overhovedet ikke dyrket.¹⁾ Den bevarede Matrikel fra 1662 viser tydeligt, at en stor Mængde Gaarde var ødelagte og ubeboede.²⁾

Men var det slemt paa Landet, saa var det ikke bedre i Byerne; og selvom Fjenden og Forbundsfølgerne var borte, saa var Indkvarteringerne ikke dermed ophørte; danske Tropper havde blot afløst de fjendtlige.

Vejleborgerne søgte at blive forskaanet herfor og indsendte et Bønskrift til Kongen, dateret ³¹/₁₀ 1660;³⁾ heri gives der et Billede af Tilstandene lige efter Krigene. »... En Del af de beste huse och gaarde opbrent

og nederbrødt, en del ruineret och forøed, at de icke nu af nogen besiddes byen er blefven saa forarmit och øde af den stoere ruin, och folkene ere bortdøede. saa nu ei mere besiddes end 29 gaarde och vaaninger. . . . « Hvis ikke de bliver befriede for Indkvarteringen, vil de blive nødt til at » . . . gaa fra hus och hiemb ock suckendis betle och søege voeris brøed paa andre steder. « Lignende Ord møder os fra de to kongelige Kommissionærer Peder Lange til Breining⁴⁾ og Christian Vind til Nørholm, som den 30. August 1660 havde faaet kongelig Ordre til at begive sig til Ribe Stift og der i Lensmændenes Nærværelse besigtige Kronens og Købstædernes Gods. Den 28. Oktober kom de til Vejle, hvor de »hafuer . . . byens tilstand besigtiget, da befinder vi dend udi elendige tilstand baade paa husse ejendommer sampt borgernes ringe formue och mandtal. . . « — »De fleste huse paa dend storegade ere afbrut och afbrudte baade for til gaden saa och bagud i gaardene de andre saaledes ruinerede paa døre, vegge, vinduer, loft och ald indbygning, at ingen kand boe i dem, hvor ofver de fleste och fast beste borgere faae undtagen ere fløttede af byen och opholde sig paa landsbyerne. . . «⁵⁾ Da Beretningerne synes at stemme saa godt med hinanden, skulde man tro, at de var i Overensstemmelse med Virkeligheden. Men ogsaa en Del andet Materiale til nærmere at undersøge Tilstandene er bevaret, og der vil derfor være Grund til at gaa lidt nærmere ind paa Spørgsmaalet.

Krigene med Sverige havde ikke blot kostet Landet store Landafstaaelser, men ogsaa store økonomiske Ofre, faktisk stod Staten paa Bankerottens Rand. For at skaffe Penge begyndte man at sælge Krongodset, hvorved Kongens Indtægter formindskedes, og man maatte gaa over til en ny og mere effektiv Beskatnings-

maade: Beskatningen paa Jorden. Men for at sikre en retfærdig Fordeling af Skattebyrden maatte man først have en Matrikulering af hele Landets Jord. Som et Led i dette mægtige Arbejde har vi en Matrikel for Vejle By,⁶⁾ den er dateret den 15. Januar 1662 og underskrevet af Magnus Rosenkrants, Jens Skytte, Morten Pedersen og Jørgen Staalsen. I den gennemgaas omhyggeligt hver Mands Ejendomme og Jordbesiddelser, og vi faar derigennem et udmærket Billede af de økonomiske og sociale Forhold i Byen paa denne Tid. Ved hver Ejendom angives almindeligvis, om den er øde eller beboet. Ialt findes der 147 Boliger foruden 3 øde Byggesteder og én Staldgaard. Af disse 147 er de 30 Huse, de 55 Boder og de 62 Gaarde og Vaaninger; af Husene staar 11 øde, af Boderne 21, af Gaardene og Vaaningerne 15; det vil sige, at gennemsnitlig ca. 33 % af samtlige Bygninger er ubeboede, og selvom det tydeligt viser, hvor haard Krigen har været ved Byen, saa viser det dog ogsaa, at Beretningerne har været overdrevne; selvfølgelig er Matriklen affattet ca. 1½ Aar efter Krigens Afslutning, men der er ingen Grund til at antage, at Forholdene skulde have bedret sig saa hurtigt, selvom det maa indrømmes, at der er den Mulighed, at nogle af Flygtningene kan være vendte tilbage; endnu 1664 siges det dog i et Bønskrift, at 30 »Borgere og Borgersker« opholder sig i Landsbyerne.⁷⁾ Desuden kunde man ogsaa tænke sig en anden Mulighed, nemlig at Klagens 29 »vaaninger og gaarde« virkelig kun omfatter denne Slags Beboelser og ikke skal tages som en almindelig Betegnelse for Beboelseshuse; som det saas ved Matriklen, skelnede man dengang ret skarpt mellem de forskellige Kategorier; men selv fortolket paa denne Maade synes Klagen — som Klager jo almindeligvis er — at være ret stærk i Udtrykkene.

BYENS FOLKETAL

Foruden at give Oplysning om Husene og Gaardene giver Matriklen ogsaa en hel Række andre Oplysninger f. Eks. om Folketallet eller rettere Familietallet. Ialt nævnes der ca. 120 Personer, hvoraf nogle er Kvinder, mest Enker, et forholdsmæssigt stort Antal, synes man; selvfølgelig er der den Mulighed, at Tallet har ligget en Del højere, men ved at drage en Del andet Materiale ind i Undersøgelsen er det muligt at bestemme Folketallet ret nøje, selvom dette Materiale er en Del Aar senere. Ved Krigsstyren 1676⁸⁾ nævnes der ialt 140 Familier, og da alle synes at være medtaget, kan der vist ikke være nogen Tvivl om, at vi her har det virkelige Antal Familier, der dengang boede i Byen.⁹⁾ Tallet 120 passer da ogsaa meget godt for Aarene lige efter Krigen, inden Forholdene endnu var faldne helt til Ro, og Flygtningene vendt tilbage.

Worsaae har regnet med gennemsnitlig 5 Mennesker paa hver Familie,¹⁰⁾ saa at der altsaa lige efter Krigene skulde have været ca. 600 Mennesker i Byen, i 1676 altsaa ca. 700; disse Tal er sikkert ikke ret meget forkerte. I et bevaret Mandtal fra 1672¹¹⁾ siges det, at Vejle har 712 Indbyggere, altsaa saa at sige det samme, som det der er naaet gennem Beregning.

Det kunde være af Interesse at sammenligne dette Tal med Tallet fra 1769, da den første Folketælling i Danmark blev afholdt, det var da 950 mod kun 843 i 1787. Undersøgelser paa Grundlag af Skattemandtal har dog vist, at begge disse Tal synes at være forkerte; sætter man Folketallet i begge Aarene til ca. 900, er det sikkert ikke meget galt.¹²⁾ Man vil se, hvor fuldstændigt Byen stod i Stampe i de 100 mellemliggende Aar sammenlignet med den rivende Udvikling i det 19. Aarhundrede.

BYENS STYRELSE

Byen styredes endnu paa denne Tid, som den var blevet styret gennem Aarhundreder lige siden Middelalderen, men en ny Tid, en ny Opfattelse, et nyt System var i Anmarch: Centralisationen, Samlingen af Magten i én Mands Haand: Kongens; teoretisk vel at mærke, praktisk vil det selvfølgelig sige, at Magten kom til at ligge hos det bureaukratiske Centralstyre, Kollegiestyret, som det blev uddannet herhjemme efter Enevældens Gennemførelse.

I Vejle var der to Borgmestre foruden nogle Raadmænd. I 1660 var *Jørgen Staaelsen* og *Hans Svane* Borgmestre, de var begge velhavende Folk, det var jo kun blandt Byens øverste sociale Lag, at Magistraten blev taget, at se en Haandværker som Raadmand eller Borgmester var en meget stor Sjældenhed. *Jørgen Staaelsen* havde, kunde det synes, oprindelig været Skriver paa Koldinghus, i hvert Tilfælde nævnes en Mand af det Navn i 1643 som forrige Skriver paa Slottet.¹³⁾ Senere nævnes han som Tolder i Vejle.¹⁴⁾ *Hans Gaard* blev i 1662 vurderet til 400 Slettedaler, hertil kom flere Enge og 7 »Ejendomme« over Vejle Bysmark.¹⁵⁾ I 1660 deltog han vistnok kort Tid i Rigsdagen i København. *Hans Rhumann* nævner ham i hvert Tilfælde i sin Dagbog.¹⁶⁾ Da *Bertel Jensen* i Viborg var død, blev han sammen med *Niels Vinter* paa Stenshoved beskikket til Kommissær paa Skiftet.¹⁷⁾ Han synes ogsaa at have været Formynder eller lignende for *Dorethe Galde*, idet han fik udlagt 400 Rigsdaler Specie af *Jørgen Lunges* Bo til Betaling for hendes »Børnpenge«.¹⁸⁾

Den anden Borgmester *Hans Svane* var sikkert Byens rigeste Mand, saaledes ejede han 1662 2 Gaarde, hvoraf den ene var vurderet for 600 Rigsdaler, des-

uden 8 Boder og 11 »Ejendomme« paa Bymarken, hvortil saa kommer Humlehaver og Engpletter.¹⁹⁾ Det maa vist anses for sandsynligt, at det er gennem Landbrug, at han har tjent sine Penge, og her vel især ved Studeopdræt og Studehandel, i hvert Fald vides det, at han 1669 havde en Retssag mod Jens Pedersen Raadmand i Kolding og Karen Sørensdatter Sl. Anders Jørgensens; han hævdede nemlig, at nogle Øxne, som han havde købt til Export »med andre sine øxen«, ikke var fodret saa vel som de andre Borgeres. Derfor var han blevet nødt til at lade sine Øxne blive hjemme i Landet.²⁰⁾ Om hans ledende Stilling i Byen vidner det vel ogsaa, at da Ove Jul i 1671 var i Byen, boede han hos ham.²¹⁾ Han synes idet hele at have været en driftig Mand, saaledes havde han Ørredfiskeriet ved Tenen i Fæste af Kronen,²²⁾ og efter hans Død fik hans Enke Konfirmation paa det.²³⁾

Han døde i 1675²⁴⁾ og blev fulgt i Embedet af Sønnen *Klaus Svane*, som skulde komme til at blive den ledende Personlighed i Vejle By igennem næsten et halvt Aarhundrede.²⁵⁾ I Udnævnelsen den 28/7 1675 siges det, at Claus Svane og hans Arvinger maa være aldeles fri for at svare »til hvis umyndiges arfveparter samt byens indtegte, udgifter og regnskaber som borgemester og raad derpaa sted kunde vedkomme at svare til, saavidt deraf er passeret, før han blev borgmester.«²⁶⁾ Denne Bevilling fik han senere Brug for, da den store Revisionskommission i 1682 undersøgte Byens Forhold. Desuden fik han 23/11 1682 et Tingsvidne, der gik ud paa, at ingen kendte noget til Regnskaber eller dertil hørende Dokumenter forud for Aaret 1669.²⁷⁾ Han synes ligesom Faderen at have været meget velhavende og væsentligst at have levet af Studehandel; hos ham er vi endog i Stand til at

danne os et Begreb om, i hvilket Omfang denne Handel fandt Sted. I 1678 opgav han, at han foruden sine Kreaturer inde i Byen havde 102 Stude til Græs paa Grundet Gaard og 4 Stude hos Hans Mons i Viuf.²⁸⁾ Samme Aar havde han 2 Karle og 2 Piger. I 1682 vurderedes hans Gaard til 200 Rigsdaler.²⁹⁾

Da Jørgen Staaelsen var død i 1680 beskikkedes *Søren Jensen* til Borgmester i hans Sted,³⁰⁾ og hermed træder en interessant Skikkelse ind i Vejle Bys Historie. Han havde været Borgmester i Landskrona og siger selv, at han havde tjent denne By i 30 Aar; under den skaanske Krig blev han næsten forarmet og led meget paa Grund af sine Tjenester mod Kongen.³¹⁾ Han er derefter udvandret til sit gamle Fædreland. Indbyggerne i Skaane havde ved Plakat ^{27/8} 1679 faaet Lov til at slaa sig ned i de danske Købstæder, saaledes at de i tyve Aar maatte være frie for alle Skatter og Kontributioner (Told, Accise og Konsumtion dog undtaget).³²⁾ Pludselig dukker han op som Ansøger til det ledige Borgmesterembede i Vejle.³³⁾ Men han ikke blot beder om Embedet, han siger, at Byens Handel og Næring er ganske ringe, og at han ikke selv er vant til at drive nogen Næringsvej; derfor beder han Kongelig Majestæt om at forunde ham en aarlig Pengeunderstøttelse af Stadens Kontribution.³⁴⁾ Dette synes han imidlertid ikke at have faaet; derimod vides det, at han har haft en liden Eng ved Vimmelshøl, hvorpaa der kunde dyrkes 1½ Læs Hø.³⁵⁾ I det hele har Borgmestrene sikkert ikke haft ret store Indtægter af deres Embede; det var mere et Hædershverv end en virkelig byrdefuld Stilling; Klaus Svane havde maaske den saakaldte Raadmandseng ved Blegdammen pro officio; Skidenengen, der gik ned til Aaen øst for Broen, havde han derimod lejet af Byen.³⁶⁾

Klaus Svane synes i det hele at have været en nidkær Byens Tjener, og ved flere Lejligheder ser vi ham laane Byen Penge, undertiden endogsaa ret store Summer. I 1675 3 Rigsdaler til en ny Raadstuebog, i 1676 4 Rigsdaler, 5 Mark, 8 Skilling, i 1677 45 Rigsdaler til Rytterhold og 1000 Rigsdaler til Krigsstyr, hvoraf der endnu i 1682 resterede 33 Rigsdaler, 3 Mark og 11 Skilling; i 1679 var hans Udlæg 4 Rigsdaler og 5 Mark for at »færdiggøre byens klage«; i 1680 8 Rigsdaler til Skarpretteren »for sorte Anne at kagstryge«; i 1681 30 Rigsdaler til Byprivilegiernes Konfirmation.³⁷⁾

Foruden de to Borgmestre var der ogsaa nogle Raadmænd, saaledes nævnes i 1662 *Hendrik Kristoffersen*, om hvem det siges, at han er meget forarmet; blandt andre, der paa denne Tid har været Raadmænd, kan nævnes *Jens Madsen Thorsen* og *Peder Jensen*³⁸⁾; den sidste synes at have været ret velhavende, saaledes havde han 1678 2 Karle og 2 Piger og en efter Datidens Forhold ikke ubetydelig Kvægbestand nemlig 4 Heste, 4 Køer, 6 unge Stude, 2 Ungnødskalve og 4 Svin.³⁹⁾

Knud Jørgensen, der var Handelsmand og indtog en fremtrædende Stilling i Byen, synes ogsaa at have været bestemt til denne Stilling, idet der findes bevaret et kasseret Koncept til hans Bestalling dateret $\frac{4}{6}$ 1672.⁴⁰⁾ Der er forresten forskellige Ting, der tyder paa, at det var ret vanskeligt at faa nogen til at overtage Stillingen som Raadmand. I en Klage fra ca. 1680 beder Borgerne om, at der maa blive forordnede Raadmænd; Borgerne vil dog ikke bekoste noget paa Raadmændene, og der er intet Tillæg.⁴¹⁾

Hele denne middelalderlige Tilstand fik en brat Afslutning. Ved Forordning af $\frac{28}{1}$ 1682 blev Købstædernes Handel ordnet og Antallet af Øvrighedspersoner fastsat; en Afløsning af den gamle Matrikel- og Saltskat

bebudedes, og det bestemtes, at der skulde finde en Revision af deres Regnskaber Sted; samme Dag blev der nedsat en 11 Mands Kommission til at foretage denne.⁴²⁾ I denne Forordning blev det — foruden en skæbnesvanger Bestemmelse om at Vejle ikke maatte drive udenlandsk Handel — fastsat, at Vejle kun skulde have en Byfoged i Fremtiden.

Byfogden havde eksisteret siden Middelalderen, han var Kongens Repræsentant overfor Borgerne og præsiderede paa Bytinget, medens Borgmesteren præsiderede i Raadstueretten, som bestod af Borgmestrene og Raadmændene.⁴³⁾ I Modsætning til Borgmestrene fik han fast Løn af Kongen. 1660 var hans Løn saaledes 8 Rigsdaler, 1 Ort, 8 Skilling.⁴⁴⁾ I 1655 nævnes *Anders Jensen* som Byfoged, i 1662 *Søren Pedersen*, senere *Terkel Sørensen*, *Erik Hansen* og *Jens Sørensen*.⁴⁵⁾

Efter at Forordningen havde fastsat, hvordan Byen i Fremtiden skulde styres, var det store Spørgsmaal, hvem der skulde være Byfoged; der synes at have været to Emner, der kunde komme i Betragtning: *Klaus Svane* og *Søren Jensen*; den sidste udfoldede en meget stor Virksomhed. I en til Kongen rettet Bønsskrivelse, der maa stamme fra denne Tid, siger han, at hvis han ikke blir hjulpet, er hans timelige Velfærd forspildt. Han beder om der ikke ved den ene af Byens Broer maatte blive taget en Afgift paa nogle Skilling til Vedligeholdelsen, eller at denne maatte blive paalagt de to nærmeste Herreder. Dernæst beder han om nogle Naadespenge paa samme Maade, som andre fordrevne nyder til Livets Ophold, idet han ikke ønsker at blive Borgmester eller Byfoged et andet ham ukendt Sted, hvor der ikke var noget Tillæg. Han udtrykker Haabet om, at Kommissærernes Forretninger ikke skal komme ham eller andre skaanske fordrevne til Skade.⁴⁶⁾ Me-

ningen var, at han ønskede at blive i Vejle som Byfoged. Kancelliet behandlede Ansøgningen $^{11}/_5$ 1682 og resolverede, at man skulde vente til Kommissærernes Indberetning forelaa,⁴⁷⁾ men Søren Jensen var utaalmodig. En ny Ansøgning blev indsendt et Par Maaneder senere, dog heller ikke denne Gang vilde Kancelliet tage nogen Beslutning.⁴⁸⁾ Men snart efter faldt Afgørelsen; thi $^{13}/_{12}$ 1682 fik Klaus Svane Bestalling som Byfoged.⁴⁹⁾ Søren Jensen synes imidlertid at have været en Tid i Sverige og der være blevet fanget af Svenskerne. $^2/_{10}$ 1682 behandlede Kancelliet i hvert Fald en Ansøgning fra en Søren Jensen til Kongen, hvori han beder denne om at hjælpe ham og betænke ham med en Pengehjælp, det sidste synes stærkt at tyde paa, at det virkelig er den Vejle Borgmester, Talen er om.⁵⁰⁾ Selvom han ikke fik Stillingen i Vejle, blev han dog $^{13}/_{12}$ 1682 udnævnt til Byfoged i Kolding, hvor han levede endnu 1689.⁵¹⁾

Efter at Byfogden saaledes var blevet den eneste Magistratsperson, overtog han selvfølgelig alle Borgmesterens Bestillinger. Han aflagde paa Grundlag af Skatmesterens Regnskaber Regnskab til Rentekammeret over de af Byen betalte Skatter, desuden skulde han ogsaa føre Regnskab over de uvisse Indkomster. Et saadant Regnskab aflagdes i 1698 for Aarene mellem 1683 og 1698; Indtægten beløb sig ialt til 15 Slettedaler, altsammen Lejermaalsbøder; det almindelige havde dog, i hvert Fald tidligere, været, at Kæmneren efter Øvrighedens Befaling opkrævede Lejermaalsbøderne, som gik ind i deres Kasse. Deres Størrelse var noget varierende, 1665 maatte Anne Hansdatter betale 4 Rigsdaler og 2 Mark. Som oftest fik man dog intet af Bøderne, Barnefaderen, i de fleste Tilfælde en Soldat, var for det meste forsvundet, og Kvinden som oftest for

fattig til at betale noget; af Bøder af lignende Art kan nævnes, at Inger Villumsdatter i 1665 maatte give Bøde »for Berygtelse«; desuden forekommer Bøder for Slagsmaal, Helligbrøde og lignende.

Ved Indsendelsen af Regnskabet i 1698 bad Klaus Svane om at maatte beholde Pengene, da der »til tierniste icke er det ringeste undtagen en liden eng paa en 5 læss høe, og da de dog paa andre steder hafver en temmelig tillæg . . . «⁵²⁾, som man vil se, var det ikke noget særlig godt lønnet Embede at være Byfoged, idet man dog ikke skal tage Udtalelsen alt for højtidelig, da han dog sikkert har haft forskellige Sportler, saaledes vides det, at han havde Halvdelen af Borgerskabspengene.⁵³⁾

I nær Forbindelse med Byfogden stod Byskriveren, som blandt andet havde det Hverv at føre Tingbogen, hvilket desværre ikke altid blev gjort med ligefrem Skønskrift. Til Byskriverens Bestilling laa et lille Stykke Eng ved Stokbroen.⁵⁴⁾ Hans faste Løn var 4 Slettedaler aarlig,⁵⁵⁾ hvortil saa kommer forskellige Sportler, især Betaling for Udfærdigelsen af Tingsvidner, Skødebrev og lignende, ligesom han i det hele taget udførte alt forefaldende Skrivearbejde og fik særlig Betaling derfor; for Beseglingen var det vistnok det almindelige, at Byfogden fik Betalingen.⁵⁶⁾

I 1665 var *Niels Sørensen Vemmetofte* By- og Raadstueskriver samt Stiftskriver i Vejle;⁵⁷⁾ senere møder vi *Hans Hansen* som Byskriver, han synes at have beholdt Stillingen gennem en ret lang Periode og at have været i Besiddelse af ret stor Energi, ofte optræder han som Forpagter af Jorder og Haver.⁵⁸⁾ Paa Bytinget var Byskriveren selvfølgelig altid nærværende, skulde det ske, at han fik Forfald, nævnes dette altid udtrykkeligt.⁵⁹⁾

I Forbindelse med Bytinget kan der være Grund til at sige et Par Ord; Tinget holdtes altid om Torsdagen og én Gang hver Uge, hvis Torsdagen faldt paa en Heligdag, holdt man dog intet Ting i den Uge. Byfogden udvalgte paa Kongens Vegne de fire Sandemænd, som skulde aflægge Ed efter Recessen. Tinget udnævnte endvidere to Ransnævninge, som ogsaa aflagde Ed efter Recessen. Paa hver Tingdag blev der, selvom der ikke behandlede nogen Sag, udtaget 8 Mand blandt Borgerne; det var de saakaldte Tinghørere, de vidnede i alle Sager og anføres almindeligvis i Tingsvidner og lignende.⁶⁰⁾ Om selve Tinget faar vi lidt Oplysning, da det efter Krigen blev opbygget paa ny; der brugtes da 53 Tagsten og 3×10 Alens savskaarne Træer dertil, desuden en Egefjæl til en Skriverskive foruden 12 Egepæle, et andet Sted nævnes Skriverhuset, hvortil der brugtes 20 Tagsten.⁶¹⁾

Foruden disse borgerlige Ombud, der stod i Forbindelse med Retsvæsen, fandtes ogsaa forskellige andre Bestillinger, som Borgerne skiftevis maatte beklæde. Vigtigst var de, der stod i Forbindelse med Skattevæsenet og det finansielle Styre. Byen var inddelt i fire Fjerdinger: Torvegade, Nørregade, Søndergade og Fiskergade; i Spidsen for hver Fjerding var der en eller to Rodemestre, som skiftede hvert Kvartal, de opkrævede Statsskatterne, men afleverede disse til den saakaldte Skatmester, som derefter udbetalte Pengene til dem, der skulde modtage dem paa Statens Vegne. Rodemester- eller rettere Skatmesterregnskaberne er bevarede for Aarene 1669—1695 (1689 undtaget).⁶²⁾ Paa Grundlag heraf kan man nogenlunde danne sig et Billede af Skatteforholdene.⁶³⁾ Skatten blev sikkert lagt eller lignet af Taksermænd, saaledes som det var bestemt i Kristian den Fjertes Forordning af $\frac{7}{4}$ 1619⁶⁴⁾

og gentaget i Kristian den Femtes »Danske Lov«. ⁶⁵⁾ De skulde vælges den 3die Januar og foretage Takseringen den første Søgnedag i Februar, i Vejle vides det dog, at Skatten er blevet lagt den $\frac{3}{1}$, altsaa paa den samme Dag, da Takserborgerne blev valgt. ⁶⁶⁾ Almindeligvis blev der kun lagt én Skat, og af den betaltes saa de forskellige Skatter, man havde at erlægge, ligesom ogsaa Afgifterne og Landgilden af Byens Marker betaltes af denne, desuden maatte man regne med forholdsvis store Udgifter for at faa Skatterne afleverede; meget almindeligt var det, at Ryttere maatte foretage Eksekution for at inddrive Beløbene, i det hele var Restancer et meget almindeligt Fænomen i denne Tid. Kom der Soldater til Byen, afholdtes Udgifterne hertil ogsaa af Skatmesterens Pengemidler, ligesom han selvfølgelig ogsaa skulde sørge for, at de Krigsfolk, Byen skulde stille, enten det nu var Stykkuske eller Baadsmænd, blev ordentligt udstyret. Hvad indkvarterede Soldater skulde have om Dagen, faar man Indtryk af gennem et Missive fra 1655; ⁶⁷⁾ hver Rytter fik to Maaltider Mad om Dagen, og hvert Maaltid skulde bestaa af to Retter, desuden 4 Potter Øl. Hver Uge desuden en halv Tønde Rug og en halv Tønde Byg.

I 1677 fik »StykJungeren« et Par nye Støvler til 1 Rigsdaler og 3 Mark, et Slør til 3 Mark, to Skjorter til 12 Skilling og et Par nye Handsker til 1 Mark, en ny Hat til 4 Mark, og ikke nok med det, 4 Mark blev der desuden spenderet paa ham til Øl, Mad, Tobak og Brændevin. Disse Afgifter blev selvfølgelig særlig store i Krigens Tider. 1676 kom der fire svenske Baadsmænd fra Ribe, som fik 3 Mark 8 Skilling til Øl, Mad og Seng. I 1679 fik de mynsterske Tropper, som ogsaa havde ligget i Vejle, men nu laa i Lejr ved Snoghøj, 28 Tønder Øl til 56 Rigsdaler. Foruden at der leveredes Folk til

Krigen, maatte man ogsaa sammen med Kolding udrede en Badskærkiste, der betaltes i 1676 46 Rigsdaler hertil. Men undertiden blev der paalagt særlig tunge Skatter, og man maatte da skride til at lægge en Ekstraskat over Byen; f. Eks. var det Tilfældet med de i denne Periode ret hyppige Prinsessestyr eller, som de ogsaa kaldtes, Frøkenstyr.

Hvad angaar Skatmestrenes Funktionstid var denne i hvert Fald i den første Del af Tidsrummet ubestemt. *Hans Hansen (Groth)* var Skatmester i 1669 og 70, de to følgende ogsaa i to Aar, derefter *Morten Andersen* i 3 Aar, *Hans Hansen* i et Aar, *Peder Madsen* og *Jørgen Iversen* hver i to Aar, hvorefter en fast etaarig Periode synes at være blevet det almindelige. Naar Funktions-tiden var udløbet, skulde Regnskaberne udfærdiges og revideres, til dette valgte Borgmestrene og Raadmændene, efter 1682 Byfogden, nogle Revisorer, hvis Tal dog kunde variere temmelig meget, saaledes var der i 1674 6, i 1680 5, i 1672 kun 4, de var meget kritiske ved Revisionen, og der findes næsten ikke et Regnskab, hvor Skatmesteren ikke er blevet tvunget til at efterbetale Summer, som de mente, han ikke havde anvendt paa rette Maade.

Ved Siden af denne eller rettere disse Mænd, som beskæftigede sig med Statsskatterne, stod Kæmneren, som havde med det kommunale Budget at gøre, ogsaa her er de fleste af Regnskaberne for Perioden bevaret, (nemlig 1660—66, 1669—77, 1685—89, 1690—96, 1698—1700),⁶⁸) saa at vi kan give en nærmere Beskrivelse af det kommunale Finansvæsen. Det var her ganske andre Indtægter, der var Tale om, end dem vi saa ved Skatmesteren. Det var ikke almindeligt, at der blev opkrævet nogen særlig kommunal Skat, undtagen de saakaldte Smørskyldspenge, som brugtes til at

betale de 2 Tønder Smør i Landgilde for Romsmark og Løgetmark, og som almindeligvis udskreves med 18 eller 20 Skilling paa hver af de 124 »Ejendomme«. ⁶⁹⁾ Indtægterne var ellers ret forskellige; naar der blev ringet over et Lig, betaltes der 1 Rigsdaler i Klokkepenge, naar en Person fik Borgerskab i Byen betaltes Borgerskabspenge, hvoraf Borgmesteren eller Byfogden fik Halvdelen, saaledes betalte 11 Personer i 1663 Borgerskabspenge »der snapsraadhus holdtes«. Sagefaldtet betaltes af de, der havde forbrudt sig mod Byens Politi og Orden, en stor Rolle spillede her Lejermaalsbøderne, som skulde betales af begge Parter, denne Indtægtskilde var dog som nævnt meget usikker. Undertiden betaltes ogsaa Græspenge : en Afgift for de Kreaturer, der fik Lov at græsse paa Byens Fællede, uden at dets Ejer oprindelig havde Ret dertil. Endvidere havde Byen forskellige Jorder, som den lejede ud; foruden adskillige Stykker Stuvjord og Humlehaver en »Ejendom« over Vejle Bys Mark og en Stampemølle, Afgiften for den sidste var 4 Rigsdaler, samme Afgift betalte Borgmesteren Klaus Svane som nævnt af Skideneng, mens Jens Smed gav 4 Slettedaler i Husleje af Closter Smedehus. Undertiden betaltes ogsaa Statedpenge af Kramboderne, som var bygget paa Torvet. Men var Indtægterne saaledes ret mangeartede, saa var Udgifterne det i endnu højere Grad. Selvfølgelig skulde de forskellige kommunale Embedsmænd lønnes af Kæmnerkassen, men desuden skulde alle Reparationer og lignende betales af den, ligesom ogsaa Gjærdningen af Forter og Folde og Led til Vangen og lignende betaltes heraf. En særlig stor Rolle paa Udgiftskontoen spillede den saakaldte Cortegall, ⁷⁰⁾ som synes at være bygget op fra ny af i dette Tidsrum, i hvert Fald nævnes den ny Cortegall, det er vel hertil,

at der blevet opkrævet en Cortegallskat; den synes at have ligget ved Sønderporten; thi her nævnes i Begyndelsen af 60'erne et Vagthus. Var der Soldater i Byen, maatte Kæmneren sørge for Lys og Varme her om Natten.

At dømme efter Kæmnerregnskaberne har Byens store Stolthed været Sejerværket i Raadhuset, hvert Øjeblik faar Caspar Klokker Olie til at smøre det med, ofte er der noget i Vejen med det, saa skal der nye Snore til, saa nye Lodder, engang maatte man endog hente Bent Sejermager fra Kolding for at han kunde reparere det.

Karakteristisk for Tiden og dens Overtro er den Rædsel, man nærede for selvdøde Dyr, var en Hund eller Kat død uden for en Mands Hus, kunde han ikke selv fjerne Aadslet, men man maatte have en særlig Mand til dette, snart nævnes en Rakker, snart en Skorstensfejer, ja, engang maatte man hente Mester Søren i Ildved til at besørge det ubehagelige Arbejde.

Byen havde ikke selv nogen Skarpretter, men naar den skulde bruge ham, maatte han laanes fra Kolding.

Agerbruget var sikkert Byens vigtigste Erhverv, og mange af Kæmnerens Bestillinger angik derfor ogsaa dette, saaledes skulde han sørge for Bytyrene, hvis de gamle blev ubrugelig, skulde han sælge dem og købe nye, oprindeligt var det Mening, at der skulde være fire Tyre,⁷¹⁾ en i hver Fjerdings, men efterhaanden blev det almindeligt, at der kun var to Tyre.

Kæmneren blev udnævnt af Borgmester og Raad, senere af Byfogden, hans Funktionstid var endnu mere varierende end Skattemesterens, saaledes er *Hans Hansen Groth* Kæmner i fem Aar fra 1672—1677, det almindelige var dog en etaarig Periode, ogsaa her udvalgte Øvrigheden Mænd, der skulde »høre« Regn-

skabet, og ogsaa her var der Tale om en meget streng Revision.

Den Adskillelse mellem Skatmester- og Kæmnerstillingen, der her er skildret, varede dog ikke hele Perioden igennem; thi fra 1696 ses det, at den samme Mand har bestridt begge Hverv, idet dog Regnskaberne stadig holdes ude fra hinanden, og Rodemestrene stadig bestod. Grunden maa vel nok søges deri, at de almindelige Byskatter fra 1694 blev ophævet, saa der kun blev nogle faa og ubetydelige Afgifter tilbage.⁷²⁾

I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede var der i Vejle ligesom i de fleste andre Byer opstaaet en Slags Repræsentation for Byens menige Borgere: de saakaldte 24 Mand.⁷³⁾ Paa denne Tid er denne Institution dog ganske forsvundet, derimod møder vi i 1682 »De aff borgerschabet udvelgede otte mend«, men hvilken Stilling, de har indtaget, ses ikke, maaske har de ført et vist Tilsyn med Regnskaber eller lignende, i hvert Tilfælde har de 1682 gennemset Klaus Svanes Regnskab og fundet det rigtigt,⁷⁴⁾ de er dog ikke identiske med de Revisorer, vi mødte ved Regnskaberne. Det kan ogsaa tænkes, at de i 1682 er valgte i Anledning af Revisionskommissionens Undersøgelse af Byens Forhold.

TOLDEREN OG KONSUMPTIONSFORPAGTEREN

Foruden disse forskellige Mænd, som havde med de direkte Skatter at gøre, maa nævnes to, som udelukkende beskæftigede sig med Opkrævningen af de indirekte Statsskatter, nemlig Tolderen og Konsumtionsforpagteren. Det var oftest den samme Mand, som sad inde med begge Hverv, ligesom ogsaa Byen selv undertiden paatog sig Opkrævningen af Konsumtionen.

Det er saa heldigt, at Told- og Konsumtionsregn-

skaberne er ret godt bevarede for det her omhandlede Tidsrum. Toldregnskaberne begynder 1664 og Konsumtionsregnskaberne 1672, det Aar, da Konsumtionen, der jo som bekendt spillede saa stor en Rolle ved Forhandlingerne i 1660, atter blev indført mod en Nedsættelse af Matrikelskatterne.⁷⁵⁾ I største Delen af Perioden var *Lorends Stielmacher* Tolder, han nævnes som saadan allerede i 1664, i 1693 ses han at være død, idet der da betales Stormklokkeafgift for ham. I 1694 fik hans Enke bevilliget at sidde i uskiftet Bo efter ham mod, at hun sørgede for sin Datters tre umyndige Børn, som hun havde taget til sig, hun skulde give dem Klæder, holde dem til Skole »og andet deslige, som til en kristelig optugtelse og fremdragelse erfordres«. ⁷⁶⁾ Disse umyndige Børn havde allerede et Par Aar før givet Anledning til en Proces, idet Lorends Stielmacher i 1692 androg danske Kancelli om de to Kommissærer Amtmand Swartz og Søren Blangsted maatte dømme mellem ham og Jens Bertelsen og dennes Broder i en Strid, der drejede sig om Gæld og Dokumenter vedkommende hans Sl. Søsters umyndige Børn; Kancelliet resolverede: »hermed forholdes effter lands lov og rett«. ⁷⁷⁾ Der vides ikke meget om ham selv, han har sikkert været Tysker ligesom saa mange andre af Statens Embedsmænd, ⁷⁸⁾ de første Aar brugte han som oftest Tysk i sine Ekstrakter og Indberetninger, hvilket flere Gange paatales i Antegnelserne. Hans økonomiske Forhold synes — ihvert Fald i de senere Aar — at have været udmærkede, saaledes er han den, der i 1693 betaler mest i Kopskat: 6 Rigsdaler.

1669 fik han 40 Rigsdaler i Løn, hertil kom 16 Rigsdaler til Toldbodleje, 8 Rigsdaler til Papir og Blæk, 16 Rigsdaler til Rejser, 6 Rigsdaler til en Tjener, desuden

var der ved Toldstedet ansat en Visiteur, som blev lønnet med 30 Rigsdaler.⁷⁹⁾ Senere faldt Lønnen, saa den i 1686 kun beløb sig til 25 Rigsdaler. Hans Efterfølger, der fik 16 Rigsdaler til Toldbodleje og Papir, skrev, at dette ikke kunde slaa til, han havde gjort Overslag over Udgifterne, og de beløb sig til det dobbelte.

Foruden denne faste Indtægt havde han dog ogsaa mindre Sportler. Saaledes blev der 1687 fundet en lille Baad 2 Mile fra Toldstedet, den var kuldsejlet, og Skipperen druknet, ved Stranden fandt man et Oksehoved daarlig fransk Vin, da der ingen Ejermannd meldte sig, blev det solgt ved Auktion for 15 Rigsdaler og 1 Ort, Udgifterne beløb sig til 8 Rigsdaler og 1 Ort, saa at der kun blev 7 Rigsdaler tilbage, af disse fik Anmelderen Halvdelen, Tolderen Fjerdedelen. Hans Stilling medførte, at han ofte maatte føre Retssager paa Byting og Landsting, saaledes anklagede han 1669 Mette Mortensdatter, fordi hun havde malet noget Malt paa sin Haandkværn imod Kongelig Majestæts Toldordnans.⁸⁰⁾ I 1669 var Toldbetjenten i Jelling for at takserer nogle Varer, som en Købmand i Fredericia havde ført dertil for at forhandle dem der og ude paa Landet; da der ikke var betalt Told deraf, blev Varerne »arresteret«, der var Tale om to Tønder spansk Salt, en Sæk Hamburgersalt, en Stang Jærn, en Sæk med Humle og et halvt Pund Læderhud.⁸¹⁾ I 1669 blev noget af Major van der Wegers Gods konfiskeret, fordi der ikke fulgte nogen Passerseddel med Varerne, og han ikke vilde tage nogen af Tolderne i Fredericia. Sagen kostede Lorends Stielmacher over 60 Rigsdaler. Senere opgiver han at have brugt 30 Rigsdaler, 1 Ort og 19 Skilling paa Proces og Rettergang mod en Mand, der havde indført Salt mod Kongelig Majestæts Befaling. 1679 erklærede han at have brugt over 300 Rigs-

daler i en Sag mod Christen Christensen, Rentekammeret protesterede dog kraftigt herimod og udtalte: »Denne process fornemmis ey af dommen at være beordret, men af Tolderens egen passioner at være fortsatte uden nogen nøtte for Hans Majestæt, hvorfor dendt bekostning oc icke kand her komme i nogen consideration til manglende betalinge.« Maaske tør man af denne Udtalelse slutte, at han har været en stridbar og rethaverisk Mand; men paa den anden Side maa det dog ogsaa indrømmes, at Rentekammeret har ført et meget paagaende og pedantisk Opsyn med sine Toldembedsmænd. Disse skulde maanedlig indsende rigtige Ekstrakter til Kammeret og en Genpart til Landkommissærerne, til hvem ogsaa Pengene skulde betales.⁸²⁾ Naar Regnskaberne var indsendte, gennemgik Kammeret dem og gjorde Antegnelser dertil, over disse skulde Tolderen saa atter afgive sin Betænkning, denne kunde undertiden antage en ret skarp Form, som naar Stielmacher som Svar paa Rentekammerets Beklagelse over, at 2 Rigsdaler for at bringe Tolden til Lerbæk var for meget, udtaler, at han »formoder underdanigst at reysens bekostning bliffuer mig naadigst godtgjort enten pengene hafver verit mange eller faa daa er dog umagen lige meget oc er man skyldig commissariens ordre at parerere.«

Tolderen skulde selvfølgelig først og fremmest opkræve Told af de indkomne toldpligtige Varer, hvilket næsten vil sige alle indførte Varer, thi man maa huske paa, at vi er inde i Beskyttelsens og Merkantilismens Tid. Det synes ogsaa, som om han opkrævede Accisen og Konsumtionen af de 4 Species, som var adskilt fra den almindelige Konsumtion. Desuden har han vistnok ogsaa opkrævet Stempelafgiften, ligesom han en enkelt Gang ses at have opkrævet Krigshjælpen.

Da Stielmacher døde i 1693 havde Edvard Kruse overtaget Forpagtningen af Tolden saavel som af Konsumtionen;⁸³⁾ for de følgende Aar kendes der derfor ingen Toldere, ligesom vi heller ingen Regnskaber har. I 1696 møder vi som Tolder *Peder Pedersen*, Amtsskriver i Koldinghus Amt, man forundres jo noget over, at han samtidig har kunnet være Tolder i Vejle og Amtsskriver i Kolding, det synes i hvert Fald, som om han har været bosat i Vejle. Breve til ham er adresseret til Vejle, ligesom han ogsaa har betalt Konsumtion i denne By, men han er ellers mest kendt for sine Gerninger i Kolding, hvor han Langfredag 1698 var i et voldsomt Klammeri med Procuratoren Thyge Ursin,⁸⁴⁾ værst Ry har han dog vundet som Bondeplager; Træhest og spansk Kappe var ham ikke nok, ofte gjorde han sig Skyld i Vold paa Bønderne eller deres Hustruer.⁸⁵⁾ Han havde ogsaa af denne Grund et voldsomt Sammenstød med Amtmanden S. C. Schwartz; det er vel dette Sammenstød, der er Grunden til, at han den $15/5$ 1700 blev afskediget, idet Kongen ikke var tilfreds med ham.⁸⁶⁾ I 1700 blev han ogsaa dømt til at betale en større Bøde, for ikke at have benyttet den rette Sort Papir. Geerd Wolff og Hospitalsforstanderen Hans Jørgen synes at have været Angivere, man tar sikkert ikke fejl, hvis man antager, at der ligger personlige Stridigheder bagved disse Processer.⁸⁷⁾ Samme Aar møder vi en ny Tolder, *Hans Andersen*, denne var ikke bedre end den foregaaende; thi han blev kort Tid efter idømt en større Bøde for Overfald paa Byfogden i Kolding.⁸⁸⁾

Men foruden at være Tolder havde Lorends Stielmacher flere andre Hverv; $19/2$ 1670 blev han saaledes udnævnt til Stiftsskriver i Ribe Stift efter Anders Madsen, der var død; han skulde især bortfæste Kirkernes

Tiender, Gaarde og Jorder, forsaavidt de ikke tilhørte Gejstlige eller andre, der havde jus patronatus.⁸⁹⁾ 1682 begærede han, om han ikke i Præsternes og Provster-nes Nærværelse maatte indføre Kirkernes Regnskab i Kirkebogen. Kancelliet sagde, at han i Stiftsbefalingsmandens Navn skulde indføre Regnskaberne i Kirkebogen og staa til Rette for, hvad der manglede.⁹⁰⁾ Men hans Virkestrang gik endnu videre. I 1692 vides han at have fæstet Vejle Mølle. Denne var i Kronens Besiddelse, og Landgildeafgiften af den var 1 Læst, 9 Ørter og 6 Skæpper Mel og 1½ Læst Malt, men for Møllens Vedligeholdelse blev der dog aarlig heraf afskrevet 12 Tønder, 4⁴/₅ Skæpper Mel og 13 Tønder, 4 Skæpper Malt.⁹¹⁾

Omkring 1660 havde Niels Pedersen Koch været Fæster af Møllen, han havde i over 30 Aar tjent Kristian den Fjerde, og derfor i 1649 faaet Møllen kvit og frit paa Livstid. I 1661 fik hans Hustru Konfirmation paa at maatte beholde den paa Livstid, da den var meget brøstfældig.⁹²⁾ Dette blev atter stadfæstet den 14de April 1670.⁹³⁾ Enken havde giftet sig med Christen Harboe, som i 1660 fæstede en Gaard i Horsted. Maaske har denne senere lejet den ud til Bertel Mar-kussen;⁹⁴⁾ i Amtsregnskaberne opføres Niels Koch dog stadig som Fæster. I 1699 blev den for 818 Rigsdaler og 12 Skilling skødet til Hans Pedersen, den beboedes da af Hans Enevoldsen.⁹⁵⁾ I 1683 faar vi i Markbogen Oplysninger om Møllen⁹⁶⁾ » . . . en mølle belegendes for Vejle strax i byen, saa er dend effter befalling effter-seet och befindis med stoer vandhiul og underfalt vand, og detz vand, som den bruger, af begyndelsen kommer fra Faarup søe, och af toe eller tre møller brugis førend det kommer til Weyle mølle tidt och ofte hos dennem opholdis, og mølleren for Weyle de tider mangler for

vand, og samme vand med stor bekostning tvinges med en demning til samme Weyle mølle og tidt og ofte udbryder, og med stor bekostning igien skal repareris, dentz bagvand gaar ud i stranden, og [naa]r stranden floder kand dend ogsaa og dentz maaelling for medelst bag flod forhindres, indtil det igien ved ebbe udgaar, och formedelst saadant tilfald skyld, som tidt paa gaar, kand dend icke haffue dend maalling och søgning, at det kand holdis ved lige med, mens paa hiul og vand veel behofuer hielp i tide. Til forskrevne byes mølle søgger uden byen at lade maale Vinding bye, som ligger paa den ander side.« Dette sidste hænger sammen med det ejendommelige Forhold, at Vejle Mølle ikke hørte til Vejle By, men regnedes for liggende i Holmands Herred, hvilket ogsaa havde den Bekvemmelighed, at Bønderne kunde føre Korn til den uden at betale Konsumtion.⁹⁷⁾ I den gamle Matrikel havde Møllen været sat til 24 Tønder Hartkorn, i den ny sattes den til 21 Tønder og 2 Skæpper foruden 2 Tønder og 1 Skæppe for det ikke ubetydelige Fiskeri, der hørte til den.⁹⁸⁾ Vi kan gennem de bevarede Konsumtionsregnskaber faa et Indblik i, hvor meget der almindeligvis blev malet paa Møllen. I 1698 var der ialt 2115 Ekspeditioner,⁹⁹⁾ nogle af disse har dog omfattet flere Poster; den samlede Formalingsafgift var 772 Rigsdaler og 11 Skilling, størst var Afgifterne i April og mindst i Juli. For at male en Skæppe Rug til Mel betaltes 4 Skilling, for en Skæppe Byg til Mel 4 Skilling, for at omdanne Malt til Brændevin og Øl 8 Skilling, for at sigte Hvede 10 Skilling; ialt var der i Januar Maaned blevet malet 328 $\frac{1}{4}$ Skæppe »Malt til Øl«, 186 Skæpper »Malt til Brændevin«, 14 Skæpper »Malt at brygge«, 20 $\frac{1}{2}$ Skæppe »Malt at brænde«, 33 $\frac{1}{2}$ Skæppe »Hvede at sigte«, 10 $\frac{1}{4}$ Skæppe »Rug at sigte«;

$\frac{1}{2}$ Skæppe »Rug til Gryn«, $212\frac{1}{2}$ Skæppe »Rug til Mel«, $25\frac{1}{2}$ Skæppe »Byg til Gryn«, 4 Skæpper Havre til Gryn«. Som man ser, spiller Øllet en ualmindelig stor Rolle i Datidens Husholdning, Hveden derimod en forbavsende lille. Det kunde maaske interessere at faa at vide, hvad en Mand som Klaus Svane har faaet malet i denne Maaned, det beløber sig til følgende: 4 Skæpper »Rug at sigte«, $29\frac{3}{4}$ Skæppe »Malt til Øl«, $13\frac{1}{2}$ Skæppe »Rug til Mel«, $3\frac{1}{4}$ Skæppe »Malt til Brændevin«.

Men end ikke disse tre betydningsfulde Hverv tilfredsstillede Stielmachers Virketrang. Han optræder ogsaa som Forpagter af Konsumtionen.¹⁰⁰⁾ Denne havde i et eller to Aar været forpagtet af Byen for 500 Rigsdaler, men $\frac{12}{12}$ 1673 fik Stielmacher Privilegium paa at maatte opkræve den mod at betale en Afgift til Staten. Da Forpagtningsbrevet giver saa udmærkede Bidrag til denne Tids Skattheorie, skal vi aftrykke det her:¹⁰¹⁾

Vii underschrefne kiendis oc hermed vitterligt gior, at vi paa hans Kongelige Mayestæts voris allernaadigste arfueherris oc konges vegne oc allernaadigst befahling hafuer forpachtet saa oc hermed forpachter til erlig oc velfornemme mand Lorentz Stilmacher tolder i Vedel ald consumptionen sammesteds oc det paa effterschrefne conditioner:

1) Schal bemelte consumptions forualter, eller huem hand dertil vil forordne, hermed fuldmagt hafue, at maa opberge af alle species, som udi forordningen meldes oc der sammesteds blifuer consumeret, enten de til lands eller vands indkommer. Iligemaader maa hand opberge folcheløns schatten, græspenge, copulationer, vogen mænds tolden oc confiscationer sambt deraf faldende bøder efter forordningen, indted undertagedt i nogen maader oc saaledis at an-gaa 1. januarii oc endis ultimo decembris 1674.

2) Schal bemelte consumptions forpachter oc hanss betiente i alle maader rette oc forholde dennem efter

consumptionsforordningens rette ord oc meening, oc ej nogen, i hvo de oc vere maa, dermed i ringeste maader at forurette, opholde, forfordele eller forurette lade, soe vdelis at de torfuende ej bliffr uden portene opholdene eller sine vaer aftiuungen, men at lade en huer dend frihed endten at selge sine vare paa æxel-torfued, eller huor hannem løster, ej heller at optenche noget, huorvued nogen anledning gifuis kunde til at forhindre borgernes næring, men herudi saa oprichtigen handile, at en huer blifuer befordret oc med rigtige qvitancer forsiuned, som de vil forsuare oc derfor stande til rette om anderledes befindes.

3) For huilchen forpachtning af alt, som for er meldet, bemelte Lorentz Stilmacher schal gifue til affgift epter eged tilbud, som var det høyeste, et tusinde rixdaler, om gud os vil befrie fra uførmødelige fienders ofuerfald. Huilche penge uden nogen afkortning schal betalles epter de assignationer, som derpaa heraf Kongelig Mayestæts skatkammer gifued vorder, er det til epterschrefne fiire terminer, nemlig 1. april touhundrede oc halftredsindstiuge rixdaler, 1. julii touhundrede oc halftredsindstiuge rixdaler, 1. october touhundrede oc halftredsindstiuge rixdaler, 1. decembris touhundrede oc halftredsindstiuge rixdaler. Tagendis derpaa tilbørligē qviteringer, som hand ved aarets udgang ufeilbahr herudi Kongelig Mayestæts skatkammer hafuer at indlefuere, Huer imod hannd da med en fuldkommen qvitance for ald afgiffeun schal forsiunis. Til vitterlighed hafuer vi dette med egne hender unterschrefuet. Datum Kongelig Mayestæts Skatkommer dend 12. decembris anno 1673.

Wind. Sten Handorf. Henrik Moller.(?)

Ch. Gerstorff. Scavenius. Friedrich Gise.

H. v. Stocken.

I 1675 og 76 forpagtede Stilmacher Konsumtionen sammen med *Mads Hansen*; Afgiften var i det sidste Aar sat op til 1080 Daler, og det blev forbudt »nogen flere participanter end de, som herudi er speci-

ficeret oc herpaa Kongelig Mayestæts Schatkammer derom hafver handelt, med dennem udi forpagtningen at indtage....» I de følgende Aar var Stielmacher vistnok eneste Forpagter, der var da kommet den Bestemmelse ind, at han i Krigstider kun skulde svare til den Konsumtion, han virkelig havde oppebaaret. I 1684 bestemtes det, at han hvert Aar skulde betale 16 Rigsdaler til Hospitalet. Hvis der laa Soldater i Byen skulde han have Godtgørelse for Halvdelen af det Korn, der blev malet til dem. I 1680, da han forpagtede Konsumtionen, gik Otto Ernst Ernesti, Kongelig Majestæts Renteskriver, i Selvskyldnerkaution for Forpagtningssummen.¹⁰²⁾ Fra 1688 og 89 findes der intet Regnskab. I 1690 og 91 var Afgiften 13 Rigsdaler, noget Forpagtningsbrev findes ikke, men der er ingen Grund til at antage, at Stielmacher ikke ogsaa i disse Aar har været Forpagteren. Den stærke Stigning i Forpagtningssummen skyldes blandt andet, at der ved den nye Forordning af 13. October 1688 var kommet nye Afgifter paa Tobak, Vin og Salt, ligesom ogsaa flere Afgifter blev betydeligt forhøjede. I 1692 forsvinder Regnskaberne atter, men denne Gang fordi Edvard Kruse havde forpagtet Konsumtionen i hele Landet.

I 1696 blev Konsumtionen opkrævet af Byen, idet *Jens Jensen Werling* og *Hans Thomsen* blev udnævnt dertil, Summen, som beløb sig til 1100 Daler, blev paalignet Borgerne som en almindelig Skat. 1697 var den paalignede Sum 1050 Rigsdaler, hertil kom foruden Kopulationsafgiften paa 11 Rigsdaler ogsaa 5 Rigsdaler og en Mark i Milepenge.

Fra 1698 og 1699, da Afgiften ikke som i de foregaaende Aar var paalignet Byen, er Konsumtionsbøgerne bevarede og det er derfor muligt nærmere at

beskrive, hvorledes Opkrævningen er gaaet for sig; ved Sønderport og Nørreport var der en Konsumtionsbod, hvor Pengene skulde betales, naar Varerne blev førte ind i Byen. Nørreport Konsumtionshus var blevet opført af Lorends Stielmacher, dets Bygninger vurderedes i 1682 til 6 Rigsdaler og 4 Mark.¹⁰³⁾ I hver af Portene var der en Konsumtionsbetjent, som fik 24 Rigsdaler i Løn om Aaret, ogsaa i Møllen var der en saadan Betjent. Der blev i hver Port ført 2 Bøger, i den ene førtes Regnskab over hvad Landmændene havde indført til Byen, i den anden over hvad Borgerskabet havde indført. To Gange om Aaret: 1ste Maj og 29de September ses Bønderne at have indført særlig meget, idet de store Markeder da blev holdte. Det var egentlig meget smaa Summer, der var Tale om ved Portkonsumtionen, saaledes beløb Afgifterne af alt det, Landmændene i 1699 havde indført i begge Porte, sig kun til 95 Rigsdaler, 2 Mark og 11 Skilling, og af det, Borgerskabet havde indført, til 168 Rigsdaler, 3 Mark og 13 Skilling. Men dette var kun den mindste Del af den samlede Indtægt, som dette Aar beløb sig til 1181 Rigsdaler og 3½ Skilling; størst Indtægt gav Formalingsafgiften, nemlig 732 Rigsdaler og 11 Skilling; men foruden disse to Afgifter bestod Konsumtionen, som vi har set, af en Mængde andre Afgifter, og alle disse er sammen med de to ovennævnte indførte i en særlig Regnskabsbog, som er ført af *Hans Thomsen*, hvem Konsumtionsoppegørslen dette Aar var betroet.¹⁰⁴⁾ I 1699 var Opkrævningsmaaden en lignende; da den Sum, der var krævet, ikke naaedes, blev Resten, 87 Rigsdaler, paa-lignet Byen efter Rentekammerets Ordre. Hendrik Langemach havde dette Aar Konsumtionen »under Hænder«, men da han døde, overtog Hans Thomsen atter Oppegørslen; Afgiften var dette og det følgende

Aar den samme og de enkelte Poster nogenlunde faste. Disse Ting synes at pege paa, at Indtægten ved Forpagtningen ikke har været særlig stor, især naar man husker paa, at Udgifterne til Folkehold og lignende slet ikke var saa smaa.

UNDERORDNEDE EMBEDSMÆND

Foruden den Række af forskellige Embedsmænd, der er nævnt i det foregaaende, findes ogsaa en Del andre mere underordnede Embedsmænd. Flere Gange nævnes *Byens Tjenere*, som stod til Magistratens Disposition og nærmest synes at have indtaget en lignende Stilling som Nutidens Politibetjente og Arrestforvarere; saaledes bad Jørgen Staalsen i 1669 om, at Byens Tjenere skulde tage Jørgen Pedersen og forvare ham i Kammerset i Raadhuset; det fandt ogsaa Sted, men da Murene ikke synes at have været videre solide, brød Jørgen Pedersen dem og gik ud.¹⁰⁵⁾ Byens Tjener boede i det nørre Porthus, som tilhørte Byen og i 1682 blev vurderet til 6 Rigsdaler.¹⁰⁶⁾ Hans aarlige Løn var kun 4 Slettedaler og 1½ Slettedaler til 2 Par Sko.¹⁰⁷⁾

Der fandtes ogsaa en eller to *Vægtere*, hvis Løn var 2 Par Sko til 1½ Slettedaler foruden fri Bolig; Byen sørgede for Vedligeholdelsen af Vægterhuset, saaledes blev der 1662 opmuret en ny Kakkellovn i det og indsat en ny Vindueskarm til tre Vinduer. *Hyrdens* Stilling var en ganske tilsvarende, ogsaa han havde et Hus, som Byen skulde vedligeholde. Til at passe Seierværket og ringe med Klokken havde man en *Klokker*, hvis aarlige Løn var 4 Slettedaler. *Markvogteren* synes ikke at være blevet lønnet af Byen, derimod ses han at have faaet visse af de Bøder, som Lodsejerne kunde blive idømt.¹⁰⁸⁾ Han er vel blevet lønnet af samtlige Lodsere. Undertiden nævnes ogsaa en *Orgelmester* eller

Orgelblæser, hvis Løn var 4 Mark, i 1699 fik han Betaling »for solskiven at maale«. ¹⁰⁹⁾

I denne Forbindelse kan der ogsaa være Grund til at nævne en Række Folk med et halvt embedsmæssigt Præg over sig, f. Eks. *Badskærere*. Som saadan nævnes en Erik Hansen i 1662¹¹⁰⁾. Sammen med Kolding skulde Vejle under Krigen stille en Badskær med Badskærkiste; i 1677 betalttes 67 Rigsdaler hertil.¹¹¹⁾ Foruden Badskæreren nævnes ogsaa en *Oculist- Sten- og Broksnider* ved Navn Christian von der Werf.¹¹²⁾ I 1668 ansattes ved et kongeligt Brev Christian Schmidt i Fredericia til at være *Instrumentalist* i Koldinghus Amt i Stedet for Jochum Meyer; han skulde spille ved alle Bryllupper og Værtshuse, og det forbødes andre Spille-mænd »at gøre ham nogen hinder og forfang«. ¹¹³⁾ Ogsaa en *Trommeslager* Povl Hansen ser man nævnt.¹¹⁴⁾

Men foruden disse forskellige Folk, som mest havde med den direkte Administration at gøre, maa vi ogsaa nævne en Række Embedsmænd, som indtager en lidt anden Stilling, idet de staar som Ledere af Institutioner, som staar under Staten, men dog har en ret selvstændig og uafhængig Stilling. Talen er om Hospitalsforstanderen, Præsten og Skolelæreren.

Men da disse Institutioners Historie er behandlet ret udførligt andetsteds, skal vi ikke her komme ind paa en mere dybtgaaende Undersøgelse, men holde os til enkelte Punkter.

HOSPITALET

Vejle Hospital er sikkert oprettet lige efter Reformationen, ja maaske før; dets Opgave var at tage sig af de fattige; denne Opgave havde Kirken tidligere bestridt, og det var derfor kun naturligt, at en Del af de gejstlige Indtægter, som Staten i 1536 tilegnede sig,

blev henlagt til Hospitalerne. Saaledes var ogsaa Tilfældet med Vejle Hospital, idet man, især ved Kristian den Tredies Brev af 1558, skænkede eller, som det hed, perpetuerede en Del Kongetiender til det.¹¹⁵⁾ Desværre synes de forskellige Gengivelser, man har af dette Brev, at variere en Del. Jeg har undersøgt Forholdet paa Grundlag af Oplysninger i Kancelliets Brevbøger og i Lens- og Amtsregnskaber, og følgende synes at kunne siges med Bestemthed. Af Hornstrup Sogn var Tienden 6 Ørter Rug, 6 Ørter Byg og 6 Ørter Havre, af Snede 12 Ørter Rug, 12 Ørter Havre og 12 Ørter Byg, af Givskud 7 Ørter Rug og 1 Ørte Byg, af Sindberg 3 Ørter Rug og 5 Ørter Byg, af Uldum og Omme 14 Ørter Rug. For Ringgive, Vindelev og Hvejsels Vedkommende er der en Del Uoverenssæmmelser. Brevet af 1558 synes at have 6½ Ørter Rug af Ringgive (naar der flere Steder staa 7 Ørter Rug, er det sikkert en Fejl, der skyldes Brugen af romerske Tal, hvor ½ tilkendegives ved en Streg gennem det sidste lange i, saa at vi læstes som VII); senere er dette dog blevet forandret til 4 Ørter Rug, sandsynligvis ved at Tienden en Tid har været skænket til en anden, saaledes som Tilfældet vides at have været ved Hvejsel.¹¹⁶⁾ Af Vindelev synes Tienden hele Tiden at have været 1½ Ørte Rug og 2½ Ørte Byg, idet man dog ogsaa her ofte har læst henholdsvis 2 og 3. Tienden af Hvejsel var i hvert Tilfælde i 1645 og senere 5 Ørter Rug og 5 Ørter Havre. Men Hospitalet havde ogsaa en Del andre Indtægter. Det er allerede nævnt, at der hvert Aar af Konsumtionsforpagteren skulde gives 16 Rigsdaler til Hospitalet. I Store Tollund i Eistrup Sogn var det Ejer af en Gaard, hvis aarlige Landgilde var 3 Ørter Rug, 2 Pund Smør, 1 Svin, 1 Fornød, 1 Lam, 1 Gaas og 4 Høns, og hvis Hartkorn var anslaaet til 6 Tønder og 4 Skæpper (efter

den nye Matrikel 1688 3 Tønder, 2 Skæpper, 3 Fjerdinger og 2 Album).¹¹⁷⁾ Desuden havde det en Række Humlehaver og lignende i Byens Nærhed.¹¹⁸⁾ Paa Bymarken havde det saa meget Jord, at der deri kunde saas 4 Gange 2 Tønder 7 Skæpper 3 Fjerdinger og 1 Album (idet man dog maa huske paa, at der med Udsæden menes det Areal, som i det hele taget er under Plov, ikke det, som dyrkes det enkelte Aar); dets Hartkorn blev anslaaet til 2 Tønder og 5 Skæpper.¹¹⁹⁾ Saaledes som det jo almindeligvis var Tilfældet med Datidens mere primitive Landbrug, var Jorden spredt paa ikke mindre end 11 Steder eller mere korrekt: Hospitalet havde Jord i 11 forskellige Fald eller Agerskifter. Hospitalet havde ogsaa en Del Legater, saaledes nævnes i 1695¹²⁰⁾ en Kapital paa 32 Rigsdaler, som stod paa Rente hos Byskriveren Hans Hansen, der betalte en aarlig Afgift deraf paa 1 Rigsdaler, 5 Mark og 8 Skilling, et lille Legat paa 4 Rigsdaler havde en Borger Hans Thomsen skænket. Til Byens fattige og husarme var der et Legat paa 150 Rigsdaler, skænket af Jomfru Magdalene Paawisch;¹²¹⁾ denne Kapital var anbragt hos Klaus Svane, som gav 6 % i Rente. Endelig havde St. Jacob Ulfeld til Kastoft skænket 21 Rigsdaler og 2 Mark til de fattige.

1663 indsendte *Hans Jacobsen*, som da var Hospitalsforstander, et Bønskrift til Kancelliet;¹²²⁾ han beder om Løn og om at maatte blive forskaanet for Skat og anden Tynge. Han nævnede, at den forrige Hospitalsforstanderske var 200 Rigsdaler skyldig, og klagede over Bygningernes daarlige Tilstand. Hans Ansøgning synes at have frugtet; thi et Aars Tid efter faar han Lov til at anvende en Del af Hospitalets Kapital og Indkomster til at udbedre Bygningerne, ligesom han ogsaa faar bevilget en aarlig Løn paa 100 Slettedaler.¹²³⁾ Endnu i

1667 nævnes Hans Jacobsen som Hospitalsforstander.¹²⁴) Senere i 1673 klager Hospitalets Lemmer over Hospitalsforstanderen.¹²⁵) I 1680 indsendte Vejle Bys Borgmestre en Klage til Danske Kancelli, hvori de blandt andet besværede sig over Hospitalets Brøstfældighed og over, at der ikke var mere end 8 fattige der i Stedet for 14; desuden var de utilfredse med, at Hospitalsforstanderen fik 100 Rigsdaler i Løn, selvom en Borger der af Byen tidligere kun havde faaet 15 Daler.¹²⁶) Paa samme Tid var *Niels Madsen* Forstander og nævnes som saadan endnu i 1692.¹²⁷) I 1698 nævnes en *Hans Jørgen* som Forstander.¹²⁸)

SKOLEN

Vejle Skoles Historie i denne Periode frembyder ikke meget af Interesse, og de Oplysninger, man har om dens Virksomhed, er meget spredte. Skolens Rektor var siden 1607 ogsaa Præst i Vinding.¹²⁹) Dette Kald var dog næppe ret indbringende, saaledes siges det 1692, at Kirken paa Grund af sin Ringhed er fri for at betale 2 Rigsdaler »for regnskab at høre«, af samme Grund havde Præsten ogsaa altid været fri for at betale »Præstegæsteri«.¹³⁰) Han havde en Gaard i Vinding, hvoraf Landgilden i 1662 var 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg og 1 Ørte Havre, 1 Brændsvin og 1 Rigsdaler i Gæsteri,¹³¹) desuden var der tillagt ham 8 Ørter Korn af Kronens Korntiende i Vinding,¹³²) hertil kom selvfølgelig Præstetienden, Ofringer og andre Accidenser.¹³³) Selve Skolen i Vejle havde foruden forskellige Humlehaver »en ejendom over al skov og mark«, om denne siges, at der deri kan saas 1 Ørte Korn af hver af de tre Sædarter og avles ca. 9 eller 10 Læs Hø,¹³⁴) denne Angivelse kan dog umuligt være rigtig, thi i 1682 siges det, at der i en Ejendomsjord kan saas 3½ Skæp-

per Rug, 4 Skæpper Byg, 5 Skæpper Havre og avles $3\frac{1}{2}$ Læs Hø;¹³⁵⁾ sandsynligvis er der Tale om det halve, dette passer ogsaa udmærket med Præstens Opgivelse i 1690, idet han siger, at han paa to »Ejendomme« kan saa 1 Ørte af hver Kornart.¹³⁶⁾ Men desuden kan man roligt sige, at man ikke skal tage Udsædsangivelser af denne Art ret højtideligt, idet de ofte er stærkt varierende.

Foruden Diskant- og Ligpenge havde Skolens Rektor ogsaa — som det synes — en Afgift af Byens Marker, thi i 1662 nævnes det i Matriklen, at der af Markjorderne gives 7 Rigsdaler, 3 Mark og 2 Skilling til Sognepræsten og Skolemesteren. Foruden Rektor var der ogsaa en Hører ved Skolen, han fik en Fjerdedel af Lig- og Diskantpengene og fri Kost hos Borgerskabet; han havde Degnerenten af Egtved og Gauerlund Sogne og fik en Skilling af hvert Ildsted i Byen og 2 Rigsdaler om Julen, hertil kom saa Indtægter af Engjorder.¹³⁷⁾ Af Skibet Sogn havde han 2 Ørter af Korn-tienden.¹³⁸⁾

Blandt Rektorerne er der særlig Grund til at nævne *Peder Hansen Oldenburg*, som blev suspenderet, fordi han klagede over, at en Slægtning af Bispens voldeligt havde overfaldet hans Køretøj paa Landevejen, han blev dog genindsat ved kongeligt Brev ^{20/10} 1681.¹³⁹⁾ I 1686 nedlagde han Rektorembedet, men beholdt Præstembedet; Grunden til denne Nedlæggelse siges at have været Svagelighed; dette har dog sikkert kun været et Paaskud, thi han var da blevet indviklet i en voldsom Konflikt med Hørerens *Anders Bødker*; Sagen behandles flere Gange paa Provstesyndoden, og i 1686 blev der fældet den Dom, at da det maatte formenes, at deres Tjeneste ikke kunde være til Opbyggelse for Menigheden, naar de stadig laa i Strid med hinanden,

»bør de begge at entholde sig fra skolens tieniste«. ¹⁴⁰⁾ Ogsaa senere kom Peder Oldenborg i Strid med Hørerens i Vejle Skole, idet han nægtede at betale denne 10 Mark af hans aarlige Løn for den Tjeneste, han gjorde for ham i Kirken; han fik Ordre til enten at betale Pengene eller selv prædike »afttensangs prædiken naar det falder ham til«. ¹⁴¹⁾

Ligesom Hospitalet havde Skolen ogsaa en Del Legater, nemlig et paa 66 Rigsdaler og 4 Mark, som ved Fundats af $\frac{9}{7}$ 1649 var »legerede til et skolebarn der er god forhaabning om«. Magdalene Paawisch havde skænket 300 Rigsdaler; Fru Elise Jul 66 Rigsdaler og 4 Mark og Hans Drejelsvæver 13 Rigsdaler og 2 Mark. ¹⁴²⁾

KIRKEN

Mens Skolemesteren og Hospitalsforstanderen sikkert ikke har været videre velhavende, smaa som deres Indtægter var, er Tilfældet et noget andet ved Præsterne; deres sociale og økonomiske Stilling var meget højere, og de er Midtpunktet for Byens aandelige Liv.

Allerede fra Middelalderen havde Vejle Kirke været i Besiddelse af en Del Jord, og selv om noget af det var gaaet tabt ved Reformationen, var den dog stadig en af Byens rigeste Lodsejere. I 1683 ejede den 4 Boder, som den lejede ud. ¹⁴³⁾ Ogsaa til den var henlagt et lille Legat paa 4 Rigsdaler, skænket af Konsumtionsforvalter Jacob Sørensen; det var i 1695 anbragt hos Kirkeværgen Peder Jørgensen. ¹⁴⁴⁾ Selve Kirkebygningens Tilstand synes ikke at have været særlig god, thi flere Gange i Klager og lignende ser man dens Brøstfældighed omtalt; ¹⁴⁵⁾ man beder om, at der for at afhjælpe dette maatte ombæres en Tavle paa Søn- og Helligdage, og at der maatte gives noget af Klokkerne, naar de ringede ved Begravelser.

I 1676 blev Kirken ved Gavebrev skænket til Universitetet i København; dette havde da at sørge for dens Vedligeholdelse.¹⁴⁶⁾ Større end Kirkens Indtægter var dog de Indtægter, der laa til Præstebordet eller Præstegaarden. En Optegnelse fra 1690 giver nøje Oplysning derom. Da denne Beretning tidligere har været offentliggjort her i Aarbogen,¹⁴⁷⁾ vil der dog ikke være nogen Grund til her at komme ind derpaa; det maa dog lige nævnes, at Præsten i Vejle ogsaa var Præst i Hornstrup og selvfølgelig i denne Egenskab havde en Del Indtægter af dette Sogn. I 1678 overdroges jus patronatus og andre dermed følgende Rettigheder for denne Kirkes Vedkommende til Sten Bilde til Thirsbæk.¹⁴⁸⁾ Et Par Aar efter klagede Vejle Borgerne herover i en Klage indsendt til Kancelliet, idet de hævdede, at Sognepræstens Indtægter derved var blevet betydeligt formindskede. De bad om, at Kongen igen vilde tillægge Sognepræsten dette Sogn eller ogsaa i Stedet for give ham Vinding Sogn, »som baade med schollens og sognens nytte fra rectoratet kunde separeres«. ¹⁴⁹⁾ Men selvfølgelig var et saadant Andragende haabløst.

Præsten havde ikke nogen særlig Præstebolig, men fik til Boliggodtgørelse 8 Skilling af hver Ejendom.¹⁵⁰⁾ I hele denne Periode var Magister *Hans Jeremiassen Wolff* Sognepræst, idet han dog siden 1693 havde Sønnen *Jeremias Hansen* ved sin Side. Hans Jeremiassen var ret velhavende og havde en Del Jord paa Bymarken,¹⁵¹⁾ ligesom han ogsaa havde flere Kaal- og Humlehaver.¹⁵²⁾ I 1678 havde han en Karl og en Pige.¹⁵³⁾ Han var gift med Ingeborg Hansdatter (Svane),¹⁵⁴⁾ der sikkert kan regnes for et af Byens bedste Partier; paa denne Maade kom han i Svogerskab med Borgmesteren Klaus Svane. Naar man tænker paa dette Forhold, er det mærkeligt at se, at han i 1682 havde Skatterestan-

cer, der beløb sig til 13 Rigsdaler, 1 Mark og 15 Skilling; Grunden synes at have været, at han mente, at han burde være fri for at betale de Skatter, Talen er om.¹⁵⁵⁾ I 1683 kom han i Strid med Avlsmændene i Byen, som ikke vilde betale Korntienden af deres Avl.¹⁵⁶⁾

Sønnen Jeremias Wolf var gift med en Datter af Jens Lauridsen Risum paa Nebbegaard,¹⁵⁷⁾ han var vistnok herved kommet i Besiddelse af de ikke faa Gaarde, han ejede i Holman og Elbo Herreder, nemlig 4 Gaarde i Gauerlund, en Gaard i Vinding og en i Gaarslev.¹⁵⁸⁾ En af Gaardene i Gauerlund solgte han i 1701 til Margrethe Seckmann for 100 Rigsdaler.

Foruden Sognepræsten var der ogsaa en Kapellan i Byen. Den mest kendte af de fire Kapellaner fra denne Periode er *Hans Lauridsen Bøg*, som i 1670 havde tiltraadt Stillingen, og da ligesom sine Forgængere faaet tillagt Kronens Anpart af Korntiende af Nykirke Sogn.¹⁵⁹⁾ Han klagede i 1689 over, at han kun havde faaet Halvdelen af de 12 Slettedaler, der tilkom ham i aarlig Løn; han havde haft stor Bekostning paa Residensen og til sidst været nødsaget til at forlade den og leje sig ind et andet Sted. Borgmesteren eller rettere Byfogden fik af Kancelliet Ordre til at give Borgerne Tilhold om at betale ham den resterende Løn og sørge for, at noget lignende ikke skete i Fremtiden.¹⁶⁰⁾ Dermed var den Sag dog ikke ude af Verden, thi senere indsendte Klaus Svane paa egne og Borgerskabets Vegne et Bønskrift, der gik ud paa, at det, hvis Hans Bøg skulde indsende Ansøgning om Præstepenge og om Residensens Brøstfældighed, maatte anbefales Stiftamtmanden og Bispen »at kiende paa capellanens, kirchens oc byens prætentioner imod hinanden, som forsuarligt kand være, saasom bemelte capellan ellers

skal gjøre umaaneerlig opskrift oc fordre resterende prestepenge fra aar 1671 meestendeel hos øde oc af-døde borgere, huor intet er at bekomme, mens nu skal hans løn effter stiftamtmandens gjorde ligning aarlig af byen ved dens middel vorde inddreffuet oc hannem udleffuert, saa at supplicanten i saa maade formener at haffue holt sig den kongelige befaling af forleden aar effterretlig.« Ansøgningen blev bevilget af Kanceliet.¹⁶¹⁾

Inden jeg afslutter denne Artikel, vil jeg gerne til sidst gøre et Par mere almindelige Bemærkninger.

Som det vil fremgaa af det foregaaende, er Tiden 1660—1700 en Tid af ikke ringe Betydning for de danske Byers Styrelse, idet Centralstyrelsen, den enevældige Kongemagt i denne Periode begyndte at gøre sin Indflydelse gældende i stærkere Grad, selvom den ikke ganske knuste de Rester af Selvstyre, der var tilbage især paa den økonomiske Administrations Omraade; dette Faktum hænger selvfølgelig sammen med Købstædernes hele økonomiske og sociale Tilstand. Medens det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede for de danske Købstæder havde været en Opgangs Tid, hvor alt blomstrede og var i Udvikling, blev den følgende Tid Nedgangens og Stagnationens Tid, Svenskekrigen slog haarde Saar, og selv om de lægtes, var Landet dog stadigt svagt. Thi de daarlige Forhold havde endnu mere dybtgaaende Aarsager end Krigenes Ødelæggelser. I Europa var der sket noget meget betydningsfuldt, idet Frankrig havde begyndt at konkurrere England ud i Orienten, hvor dets lette Textilvarer havde større Afsætningsmuligheder end det svære engelske Klæde. England blev herved tvunget til at lægge sin Produktion om, det vil sige, at det fra et kornimporterende Land blev korneksporterende, selvfølge-

lig med det Resultat, at Østersølandenes Korneksport blev haardt ramt. For Danmark blev Følgerne saa meget værre, som Landbruget herhjemme var ganske forældet og Produktionen derfor kvalitativt meget ringe, saa at Konkurrenceforholdene blev endnu daarligere. Først da vi ved Landboreformerne indfører nye, mere tidssvarende Produktionsmetoder, og England atter paa Grund af dets nye industrielle Ekspansion begynder at importere Korn, bedres Forholdene atter. At hele denne Tingenes Tilstand fik den mest skæbnesvangre Betydning for Byerne, som naturligvis dengang som nu maatte bygge paa Landbruget og dets Produktion, turde være selvindlysende.

Som man vil se, havde Datidens Forhold Lighedspunkter med Nutidens; ogsaa idag vil det blive skæbnesvangert for dansk Landbrug og Handel, hvis England bliver tvunget til delvis at lægge sin Produktion om, saa at det i højere Grad kan brødføde sig selv.

¹⁾ Lensmanden Steen Bille i Lensregnskabet 1660—61; hvor intet andet bemærkes, findes det i det følgende anførte Arkivmateriale i Rigsarkivet.

²⁾ Om Vejle Amts Tilstand efter Krigen se i det hele H(istorisk) T(idskrift) II p. 245 ff.

³⁾ (Vejle) A(mts) Aa(rbog) 1910 p. 182; H. T. II p. 240 ff.

⁴⁾ Breining Sogn i Bølling Herred.

⁵⁾ Kommissionsakter vedkommende Overtilsyn med kongelige Slotte og Gaarde . . . 1660—79. A. N. Jylland 4. Ribe Stift; V. A. Aa. 1910 p. 185.

⁶⁾ V(ejledende) A(rkivregistraturer) II p. 32, hvor der dog er flere Fejl-læsninger.

⁷⁾ H. T. II p. 242.

⁸⁾ Dokumenter vedkommende den i 1676 paabudte Krigsskat (V. A. II p. 45.)

⁹⁾ Et Krigsstyrmandtal fra 1683 nævner 137 altsaa saa at sige det samme Antal. (Vejle Bys Skatteregnskaber).

¹⁰⁾ H. T. II p. 244.

¹¹⁾ Danmarks Statistik I p. 568.

¹²⁾ Om disse Folketællinger se »Vejle Amts Folkeblad« 2/s—1930.

¹³⁾ Jydske Registre No. 10. Fol. 281; se ogsaa V. B. H. p. 146.

¹⁴⁾ Fr. Barfod: De borgerlige Rigsdagsmænd 1660 p. 192 f.

¹⁵⁾ Matriklen 1662. Desuden havde han i 1668 en Gaard i Synholt i Fæste (Kronens Skøder II p. 269).

¹⁶⁾ Fr. Barfod anf. Sted p. 192 f.

- ¹⁷⁾ Topografisk Samling Viborg No. 82.
- ¹⁸⁾ Det vil sige den Sum, der var sat fast til hende. Jydske Registre 15. Fol. 708.
- ¹⁹⁾ Matriklen 1662.
- ²⁰⁾ Vejle Bys Tingbog 1669 Fol. 40 r—v 41 r (Landsarkivet).
- ²¹⁾ H. T. 3 R. 3 Bd. p. 624.
- ²²⁾ Topografisk Samling Vejle No. 41 a. Danske Kancelli henlagte Sager.
- ²³⁾ Jydske Registre 16 Fol. 245 r—v; i 1678 blev Fiskeriet afstaaet til Nicolai Nissen paa Lerbæk, senere vendte det atter tilbage til Kronen (Bilag til Chr. Güldencrones Skøde paa Lerbæk Hovedgaard til Kronen.)
- ²⁴⁾ Hans Ligsten findes nu i Vejle Kirke (en Afbildning deraf V. B. H. p. 180; smln. Hoffmanns Foundationer IV p. 727).
- ²⁵⁾ Om forskellige Personalia, Fødsel, Bryllup etc. henviser jeg engang for alle for disse Personers Vedkommende til V. B. H. (se Registret).
- ²⁶⁾ Jydske Registre 16. Fol. 244 f.
- ²⁷⁾ Ribes Stigtz Købstæders Liquidation (Kommissionsakter vedkommende Købstædernes økonomiske Forhold 1682—85 O. Jylland; citeret Komm. Akter); at dette har været rigtigt turde fremgaa af, at der ingen Rodemesterregnskaber er bevaret fra Tiden 1660—1669, derimod findes der Kæmnerregnskaber allerede fra 1660 (i Landsarkivet).
- ²⁸⁾ Koldinghus Amtsregnskaber (Specifikation over Kvæg- og Ildstedskatten).
- ²⁹⁾ Amtsregnskaberne; Grundtaksten 1682 (Ribe Stiftamtsarkiv i Landsarkivet).
- ³⁰⁾ Jydske Registre No. 16 Fol. 674.
- ³¹⁾ Indlæg til jydske aabne Breve 1680.
- ³²⁾ Skånska Samlingar IV² p. 60.
- ³³⁾ V. B. H. p. 146 siges at han tidligere havde været Raadmand; dette maa dog vist bero paa en Misforstaaelse.
- ³⁴⁾ Indlæg til jydske aabne Breve 1680.
- ³⁵⁾ Grundtaksten 1682.
- ³⁶⁾ Sammesteds; Kæmnerregnskaberne oplyser at han i 1685 gav 4 Slette-daler i Leje.
- ³⁷⁾ Komm. Akter.
- ³⁸⁾ Tingbøgerne flere Steder f. Eks. 1669 Fol. 54.
- ³⁹⁾ Byens Skatteregnskaber.
- ⁴⁰⁾ Topografisk Samling Vejle Nr. 14.
- ⁴¹⁾ Danske Kancelli henlagte Sager; Klagen behandledes i Kancelliets Møde ^{13/8}-1680 (Cancelliprotokol 1860 Fol. 352).
- ⁴²⁾ C. Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger II, p. 507 f. P. Munch; Købstadstyrelsen i Danmark 1619—1848 I, p. 83 ff.
- ⁴³⁾ At dette har været saaledes, slutter jeg af forskellige Udtalelser som f. Eks. Tingbogen 1669 Fol. 18 v, 19 r; det synes, som om Raadstueretten har været finere og fortrinnsvis behandlet de større Sager; se forøvrigt Munch anførte Sted. I p. 13 ff.
- ⁴⁴⁾ Lensregnskaberne.
- ⁴⁵⁾ Lensregnskabet 1655; Tingbøgerne; Aarhus og Ribe Stifters Kontors Kopibog 1680—82, Fol. 12 f. (Ved en almindelig Instruktion for alle Landets Byfogder).
- ⁴⁶⁾ Danske Kancelli henlagte Sager.
- ⁴⁷⁾ Cancelliprotokol 1682, Fol. 194.
- ⁴⁸⁾ Sammesteds Fol. 243.
- ⁴⁹⁾ Jydske Registre No. 17, Fol. 294 r.
- ⁵⁰⁾ Cancelliprotokol No. 8, Fol. 282.
- ⁵¹⁾ P. Eliassen: Kolding p. 345 Noten.
- ⁵²⁾ Kæmnerregnskaberne.

- ⁵³⁾ Byens Skatteregnskaber; Modelbogen Nr. 1749 (i Matrikelarkivet) anslaa Avlen til 6 Læs Hø.
- ⁵⁴⁾ Grundtaxten 1682; Markbogen 1683 (i Matrikelarkivet) Modelbog Nr. 1749, hvor det siges, at der paa Engen kun kan avles $\frac{1}{16}$ Læs godt Hø.
- ⁵⁵⁾ Skatteregnskabet 1692; i Modsætning til Byfogdens Løn betalles denne af Byen.
- ⁵⁶⁾ Kæmnerregnskaberne; sammenlign Danske Lov 1ste Bog 25de Kapitel, hvor Betalingen for de forskellige Slags Breve og Dokumenter er fastsat. (Sechers Udgave p. 187 ff.).
- ⁵⁷⁾ Danske Kancelli henlagte Sager $\frac{29}{3}$ —1665; Kæmnerregnskaber.
- ⁵⁸⁾ Tingbøgerne; Markbogen 1683; Koldinghus Amtsregnskaber 1676—77.
- ⁵⁹⁾ F. Eks. Tingbogen 1668, Fol. 33.
- ⁶⁰⁾ Om dette se f. Eks. Tingbogen under $\frac{13}{1}$ —1670; dør bruges ogsaa Udtrykket Vejle Bys Snapsting, hvad dette har været, ses ikke ganske klart, men Begrebet er for Vejles Vedkommende kendt helt tilbage til Middelalderen.
- ⁶¹⁾ Kæmnerregnskaberne.
- ⁶²⁾ Findes nu i Landsarkivet. Allerede 1682 kendtes ingen Regnskaber forud for 1669 (Komm. Akter).
- ⁶³⁾ Da det er Hensigten i en senere Artikel at belyse Spørgsmaalet om Skatterne og andre Udgifters Størrelse, kommer jeg ikke her nærmere ind derpaa.
- ⁶⁴⁾ Secher: Forordninger, Recesser og andre kgl. Breve III, p. 568 f.
- ⁶⁵⁾ 3die Bog, VI Kapitel, 1ste Artikel.
- ⁶⁶⁾ Kæmnerregnskaberne.
- ⁶⁷⁾ Koldinghus Lensregnskab 1655—56; i dette Tilfælde synes Borgerne dog at have faaet Udgifterne godtgjorte.
- ⁶⁸⁾ Ogsaa disse findes i Landsarkivet.
- ⁶⁹⁾ Jeg haaber i en senere Artikel om Byens Landbrug og andre Næringsveje at kunne vende tilbage til en nærmere Undersøgelse af dette Begreb.
- ⁷⁰⁾ ∴: Vagstue; egl. cortegarde = corps de garde.
- ⁷¹⁾ Poul Bjerge og Thyge J. Søegaard: Danske Vider og Vedtægter, II p. 407.
- ⁷²⁾ Byens Skatteregnskaber.
- ⁷³⁾ V. B. H., p. 85.
- ⁷⁴⁾ Komm. Akter.
- ⁷⁵⁾ Se Forordningen $\frac{1}{2}$ —1672.
- ⁷⁶⁾ Jydske Registre 19, Fol. 439.
- ⁷⁷⁾ Cancelliprotokol 1692. p. 105.
- ⁷⁸⁾ Det kan nævnes, at det samme sikkert ogsaa gjaldt en af Kæmnerne, han maatte have en anden til at skrive Regnskaberne, da han ikke var Sproget mægtigt.
- ⁷⁹⁾ Vejle Bys Toldregnskaber; i 1667 var Otto Sørensen Toldbetjent i Vejle (Tingbogen Fol. 40); forskellig herfra var Strandrytterne, som skulde holde Opsyn med, at ingen Skibe gik uden om det befaledede Toldsted; der var én paa Strækningen fra Fredericia til Vejle og én fra Vejle til Horsens.
- ⁸⁰⁾ Tingbogen 1669, Fol. 18 v, 19 r.
- ⁸¹⁾ Sammesteds Fol. 54 ff.
- ⁸²⁾ Aalborg og Ribes Stifters Kopibog 1680—82, Fol. 10.
- ⁸³⁾ C. Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger II, p. 736 ff.
- ⁸⁴⁾ P. Eliassen: Kolding p. 346.
- ⁸⁵⁾ Sammesteds p. 207, 345 f.; P. Eliassen: Strejftog: p. 216 ff., p. 129 f.
- ⁸⁶⁾ Henry Bruun: Danmarks Amtsforvaltere 1660—1848. p. 50.
- ⁸⁷⁾ Byens Skatteregnskaber.
- ⁸⁸⁾ P. Eliassen: Kolding p. 346 f.

- 89) Jydske Registre 15, Fol. 1 v, 2 r.
 90) Jydske Tegnelser 17, Fol. 182 f.
 91) Koldinghus Jordebogsregnskab 1692.
 92) Rentekammerets Ekspeditionsprotokol 4, p. 196 f.
 93) Rentekammerets Ekspeditionsprotokol 13, p. 57.
 94) V. B. H., p. 213.
 95) Rentekammerets Ekspeditionsprotokol 26, p. 222 f.
 96) Findes i Matrikelarkivet.
 97) V. B. H., p. 219.
 98) Matriklen i Matrikelarkivet.
 99) Man maa selvfølgelig huske paa, at her kun er Tale om det Korn, Vejles Indbyggere har ladet male.
 100) Om denne se V. A. Aa. 1929.
 101) Findes i Vejle Bys Skatteregnskaber, nogle af de senere nævnte Regnskaber findes iblandt Told- og Konsumtionsager.
 102) Aarhus og Ribe Stifters Kopibog 1680—82, Fol. 44—45.
 103) Grundtaksten 1682.
 104) Da jeg haaber senere i en anden Sammenhæng at kunne komme tilbage til disse forskellige Afgifter, skal jeg ikke her komme nærmere ind derpaa.
 105) Tingbogen 1669, Fol. 79 r—v (smln. Fol. 77 v). Det er vel ogsaa til denne Begivenhed, der hentydes, naar det i Kæmnerregnskaberne hedder »lod jeg færdiggøre en mur i raadhusgaarden, som Jørgen Hollænder udbrod«.
 106) Grundtaksten 1682.
 107) Kæmnerregnskaberne.
 108) Vider og Vedtægter II, p. 406.
 109) Disse forskellige Oplysninger paa Grundlag af Kæmnerregnskaberne.
 110) Matriklen 1662.
 111) Skatteregnskaberne.
 112) Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden Aarhus II, p. 174.
 113) Tingbogen 1669, Fol. 6 r—v.
 114) Matriklen 1662.
 115) V. B. H., p. 223, hvor Brevet er trykt efter en Konfirmation fra 1635; desuden er Brevet trykt hos Hoffmann. Foundationer IV, p. 734, og derefter hos H. F. Rørdam: Danske Kirkelove I, p. 559, i det denne dog har berigtiget Tallene efter Registre over alle Lande; et Udtog af Brevet er trykt i »Kancelliets Brevbøger« 16/12—1558.
 116) Kancelliets Brevbøger 1578, p. 522.
 117) Matriklen 1688, Fol. 51. (I Matrikelarkivet.)
 118) Markbogen, sammenlign V. B. H., p. 224 f.
 119) Modelbogen Nr. 1749. (I Matrikelarkivet.)
 120) »Specifikationer over Fattiges, Præsteenkers . . . Kapitaler i Aarhus og Ribe Stifter«. V. A. II, p. 141.
 121) Om hendes Legater se V. B. H., p. 92.
 122) V. A. Aa. 1918, p. 36 f.
 123) Jydske Tegnelser XV, Fol. 223 f.
 124) Tingbogen, p. 29 v.
 125) Topografisk Samling, Vejle, No. 37.
 126) Danske Kancelli henlagte Sager. (Ansøgningen er udateret, men blev behandlet i Kancelliets Møde 18/8—1680 (Cancelliprotokol 1680, Fol. 332.
 127) Skatteregnskaberne.
 128) Konsumtionsregnskaberne.
 129) H. F. Rørdams Kirkelove III, p. 28.
 130) Amtsregnskaberne 1692 (Jordebogsregnskabet).
 131) Matriklen fra 1662.
 132) Amtsregnskaberne 1689 (Jordebogsregnskabet).

- ¹³³⁾ J. J. Ravn: En historisk-topografisk Beskrivelse af Sognene i Holmans og Elbo Herreder, p. 10.
- ¹³⁴⁾ Hoffman: Fundationer IV, p. 736.
- ¹³⁵⁾ Grundtaksfen 1682.
- ¹³⁶⁾ V. A. Aa. 1918, p. 193 ff.
- ¹³⁷⁾ Hoffmann anførte Sted.
- ¹³⁸⁾ Kronens Skøder II, p. 233; Koldinghus Lensregnskab 1645 (Jordebogen).
- ¹³⁹⁾ Wibergs Præstehistorie III, p. 586.
- ¹⁴⁰⁾ Acta Synodi Vardensis Anno 1686 (Ny kgl. Samling 4to, No. 2725); sammenlign ogsaa Samlinger til jydsk Historie og Topografi, p. 171 ff.
- ¹⁴¹⁾ Acta Synodi Vardensis Anno 1688.
- ¹⁴²⁾ Ovennævnte Specifikation fra 1695; alle Legaterne var paa den Tid udlaant til en Rente af 6 %, som synes at have været almindelig Laanrente dengang.
- ¹⁴³⁾ Skatteregnskaberne.
- ¹⁴⁴⁾ Ovenfor nævnte Specifikation.
- ¹⁴⁵⁾ Udateret Ansøgning blandt Danske Kancelli henlagte Sager; sammenlign Cancelliprotokollen 1680, Fol. 332.
- ¹⁴⁶⁾ V. B. H., p. 661.
- ¹⁴⁷⁾ 1918, p. 193 ff.
- ¹⁴⁸⁾ Kronens Skøder II, p. 464.
- ¹⁴⁹⁾ Danske Kancelli henlagte Sager (uden Dato).
- ¹⁵⁰⁾ V. A. Aa. 1918, p. 193 ff.
- ¹⁵¹⁾ Markbogen.
- ¹⁵²⁾ Om hans Køb af en Humlehave findes et interessant Skødebrev i Tingbogen 1667, Fol. 27 v.
- ¹⁵³⁾ Skatteregnskaberne.
- ¹⁵⁴⁾ Tingbogen 1667, Fol. 27 v, 28 r.
- ¹⁵⁵⁾ Komm. Akterne.
- ¹⁵⁶⁾ Jydske Tegnelser XVII, Fol. 330 f.
- ¹⁵⁷⁾ Dokumenter og Akter vedkommende Viskumgaard m. m. I—III. [1661]—1743.
- ¹⁵⁸⁾ Amtsregnskaberne 1696—97.
- ¹⁵⁹⁾ Rentekammerets Ekspeditionsprotokol 13, Fol. 232.
- ¹⁶⁰⁾ Jydske Tegnelser XVIII, Fol. 130 f.
- ¹⁶¹⁾ Cancelliprotokol 1690, Fol. 3; der findes i Kæmnerregnskaberne en almindelig Udgift paa 12 Slettedaler, som benævnes Præstepenge, det er sikkert Kapellanens Løn, der her er Tale om.